

СЕКЦІЯ 7

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Мартинюк Наталія

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ПОШИРЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ключові слова: магдебурзьке право, право на самоврядування, Україна, німецька колонізація.

Keywords: Magdeburg rights, town privileges, Ukraine, German colonization.

Магдебурзьке право є однією з найвідоміших систем середньовічного міського права, яка регулювала різноманітні політичні, соціально-економічні та правові відносини того часу. Територіально воно поширювалася у Центрально-Східній Європі, відтак і на українських землях, що увійшли до складу Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. Визначальною особливістю застосування магдебурзького права в Україні стало його широке використання органами самоврядування міст Гетьманщини та м. Києва, а також у кодифікації українського права у XVIII – на початку XIX ст.

Цій тематиці присвятили свої праці вітчизняні історики та правознавці, серед яких О. Андрієвський, В. Антонович, Д. Багалій, М. Владимирський-Буданов, Т. Гошко, Я. Дашкевич, М. Долинська, А. Заєць, В. Щербина, Н. Яковенко, М. Баймуратов, С. Білостоцький, І. Бойко, П. Гураль, В. Гришко, Б. Тищик, А. Ткач та ін.

Мета роботи – прослідкувати походження і поширення магдебурзького права на теренах українських земель.

Магдебурзьке право є однією з найвідоміших систем середньовічного міського права, яка регулювала різноманітні політичні, соціально-економічні та правові відносини того часу. Воно стало юридичним закріпленням успіхів городян у боротьбі з феодалами за самостійність. Магдебурзьке право давало місту право на самоврядування та власний суд, право земельної власності і звільнення від більшої частини феодальних повинностей.

Розвиток торгівлі, що став основою життя міських громад Німеччини у IX–XI ст., висунув потребу не лише охорони від зовнішніх ворогів, а й захисту свободи і незалежності від місцевих феодалів, внутрішньої самоорганізації та самоуправління. Основою Магдебурзького права був збірник законів, відомий під назвою «Саксонське Зерцало», і збірник магдебурзького міського шеффенського права [5, с. 361]. Кодекс мав відображати земельні відносини Східної Саксонії.

Магдебурзьке право як збірник законів (статутів), правил XIII ст., став найпоширенішим міським правом середньовіччя. Саме система міського Магдебурзького права разом зі «Швабським зерцалом» та іншими аналогічними збірниками права послуговували основою формування цивільного і кримінального законо-

давства, судоустрою та судочинства у середньовічній Німеччині. Четвертий великий магістр Тевтонського ордену, Герман фон Зальца, у 1233 р. надав низку привілеїв для міст Пруссії, заснованих або підпорядкованих ордену. Він описав це у наказі: «Ми наказуємо, щоб у цих містах Магдебурзьке право дотримувалося в повному обсязі навіки» [6]. Права і привілеї сприяли притоку торгівлі та ремесел у міста Центрально-Східної Європи.

Після отримання привілею на здійснення самоврядування містом Магдебург право самоврядування почало поширюватися на інші німецькі міста, а потім сягнуло окремих міст Польщі, Литви, Чехії, Угорщини, набуваючи різних форм відповідно до місцевих умов [5, с. 361]. Розвій міського громадського життя у Німеччині припав, як зазначав М. Грушевський, на той час, коли татарські походи й спустошення середини і другої половини XIII ст. у Польщі й Угорщині викликали заходи щодо впровадження німецької колонізації для залюднення спустошених міст і сіл, піднесення підупалої торгівлі та економічного життя [7, с. 32].

Середньовічна європейська колонізація – це рух насамперед економічного характеру. Як підкреслює К. Тименецький, німецька колонізація на схід і поширення магдебургії були явищами історично обумовленими [2, с. 41–42], причому і з огляду на внутрішню історію колонізованих земель, і зважаючи на загальну історію Європи. Українські землі, зруйновані численними війнами, потребували економічної ін'єкції для свого відродження, причому вона мала включати і капітал, і трудові ресурси.

Разом із німецькими колоністами право почало свій рух на схід. Літописні згадки про німецьких поселенців у Галичині належать до середини XIII ст. Зокрема, про німців у Луцьку ми маємо відомості за 1149 р. [3, с. 66]. У Галицько-Волинському літописі зазначено, що після Батієвої навали Данило Романович закликав до новозбудованого і добре укріпленого міста Холма «прихожаа Німціи Русь, иноязычиикыи и Ляхыи» [3, с. 67]. На території України німецьке право розповсюджується в кінці XIII – на початку XIV ст. Як засвідчують джерела, проникнення німецького міського права на землі Правобережної України розпочалось із Волині ще з кінця XIII ст. [4, с. 229].

Прагматизм і універсальність Магдебурзького права – з одного боку, та духовна спорідненість українців з європейською культурою – з іншого об'єктивно зумовили його швидке поширення на українських землях у всіх сферах життя. Це відбувалося паралельно зі збереженням і розвитком українського звичаєвого права. Однак польські та німецькі впливи зростали тут, і в середині XV ст. домінували у Великому князівстві Литовському. Про це свідчать факти надання українським містам магдебурзького права в повному чи обмеженому обсягах [5, с. 56].

Для городян боротьба за надання їм Магдебурзького права була способом одержання визначеної автономії від держави і правової основи для захисту міського населення від свавілля королівських намісників і великих землевласників. Для центральної влади, що здійснював литовський князь чи польський король, воно стало важливим фактором державного управління, що давало змогу розширювати свою соціальну базу [1, с. 97–98].

З письмових джерел відомо, що місто Сянок отримало Магдебурзьке право у 1339 р. від князя Юрія II Болеслава. Зустрічалися й більш ранні дати, напри-

клад, м. Володимир отримало Магдебурзьке право в 1324 р. Проблемою у визначенні року надання Магдебурзького права є те, що до нас дійшло мало оригінальних документів, а відомі лише укази, що підтверджують надання цього права раніше, але без посилання на конкретну дату надання [6].

Приєднавши до своїх володінь Галичину, польський король Казимир III відкрив дорогу широкому напливу німецьких колоністів і протегував розповсюдженню німецького права в цих землях: привілеї на використання Магдебурзького права отримали міста Львів – перед 1352 р., Тичин і Судова Вишня 1368 р., ним ще перед 1353 р. послуговувався Перемишль, а перед 1351 р. – міста Галич, Переворськ та Ярослав, 1374 р. – Кам'янець, 1390 р. – Берестя [2, с. 4, 36].

Значне поширення магдебурзького права відбулося наприкінці панування Казимира III, тобто у другій половині XIV ст. Історикиня Тетяна Гошко наводить статистичні дані щодо кількості локованих на магдебурзькому праві міст. Так, у Польському королівстві в 1333–1370 рр. їх кількість подвоїлась. У Мало-польщі і Червоній Русі кількість королівських міст збільшилась у цей час на 42 одиниці. Приватних міст виникло 17 – удвічі менше. Отже, загальна кількість міст-магдебургій за часи Казимира III збільшилась на 59 одиниць [3, с. 69]. У XIV–XV ст. низка міст Правобережної України отримали магдебурзьке право, а саме: Камінь (1430), Луцьк (1432), Кременець (1438), Дубно (1498), Київ (1498). Впродовж XVI ст. магдебурзьке право поширилося в центрально-українських містах, з'явилося у містах Лівобережжя. Третя хвиля колонізації була пов'язана з реформаційними процесами в Європі [2, с. 44].

Отже, виходячи з колонізаційних процесів на теренах України, можна виокремити такі етапи у міському локаційному процесі щодо поширення магдебурзького права: перший етап (XIII – середина XIV ст.) – перші прояви в межах Галицько-Волинської держави німецького права, яким користувались здебільшого німецькі громади міст; перші локаційні привілеї міст. Другий етап (середина XIV – кінець XV ст.) – значне поширення магдебурзького права на українських землях, які входили до складу Польського Королівства, перші локації міст-магдебургій у Великому князівстві Литовському. Нарешті, третій етап (кінець XV–XVI ст.) – поширення магдебурзького права в центрально-українських містах та перші локації міст Лівобережжя.

Джерела та література

1. Бойко О. Д. Історія України: посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ: Академія, 2006. 686 с.
2. Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у XIV–XVI ст. Прага: Research Support Scheme, 2000. 107 с.
3. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. Львів: Афіша, 2002. 255 с.
4. Заяць А. Магдебурзьке право в містах Правобережної України у XVI – I половині XVII ст. *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 18/19. С. 229–236. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/text18.pdf>
5. Кириченко Ю. М. Поширення магдебурзького права та його особливості в містах України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 361–366. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69419487-243b-4575-a5c0-6596a7250f22/content>

6. Магдебурзьке право. Друкарня [безплатна блог-платформа]. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/magdeburzke-pravo-eKHBk>
7. Михайло Грушевський (1866–1934). С. 22–40. URL: surl.li/zzfrfr

Некlesa Вікторія

Комунальний заклад «Гімназія № 28 Кам'янської міської ради»

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ПОГЛЯДАХ ІНОЗЕМНИХ АВТОРІВ XVII–XIX СТ.

Ключові слова: українці, ментальність, ідентичність, іноземні автори.

Keywords: ukrainians, mentality, identity, foreign authors.

Після завершення Національно-визвольної війни і побудови Української держави середини XVII ст. козацтво довгий час продовжувало виявляти психологічні орієнтації, риси ментальності, ціннісні установки, самосвідомість, а також дотримуватися зразків політичної поведінки, які запорозька спільнота виробила в попередній період.

Підтримання традиційних параметрів групової, станової тотожності досягалося, зокрема, завдяки певному інституційному механізму, насамперед інституту козацької ради [5, с. 167]. Істотним складником політичних позицій та орієнтацій козацтва, власне його політичної культури, була система цінностей, яку виробили козаки. Вона склалася в період станового формування цього соціального прошарку. До Національно-визвольної війни серед козаків закорінилися цінності, що, зокрема, пов'язувалися з поняттями рицарства і козацького товариства. В уявленні запорожців їхня рицарська належність зумовлювалася соціальним статусом особисто вільної людини, яка професійно займається військовою справою, спираючись на відповідні права і привілеї, а також дотримуючись неписаного кодексу рицарської честі [5, с. 173].

У зв'язку з цим моральними чеснотами вважалися особиста гідність козака-воїна, вірність, воєнна звитяга, дотримання рицарського слова, захист вітчизни від ворогів, гідне служіння монархам, оборона православної церкви та ін. У понятті козацького товариства віддзеркалювався моральний підтекст належності до козацької рицарської корпорації, насамперед у сфері повсякденного життя (козацьке побратимство, братерська любов, злагода, єднання, дружба, взаємодопомога, ідеал свободи тощо).

Українські старшини не схвалювали у спілкуванні вживання вульгарної лайки. Це можна помітити у козацьких літописців, у яких нецензурні вирази воєвод Шереметева називали «московським звичаєм». Лайка розглядалася як приниження гідності, особливо у міжетнічних відносинах із представниками російської еліти. У листі полтавських старшин та козаків до гетьмана І. Брюховецького 9 липня 1666 р. зі скаргою на воєводу Я. Хитрово на перше місце було поставлено образи, «в честі нестерпні», завдані брутальними висловлюваннями на адресу полковника і старшин. Як прояв зневаги розглядалася лайка і у спілкуванні між представниками української еліти. Так, В. Кочубей у записці на П. Орлика